

НЕИЗВЕСТЕН ЛЕТОПИС ВЪРХУ СТАРА ДЪРВЕНА ВРАТА В АСЕНОВА МАХАЛА, ВЕЛИКО ТЪРНОВО /1822-1924 г./

КИНКА ПАНАЙОТОВА

В родната ми къща е запазена стара дървена врата с надписи, които по същество са една своеобразна хроника върху дърво. Писани от различни лица в продължение на повече от 100 години, лаконични и ясни, те са оставили за историята точни дати на търговски пътувания, природни бедствия, тежки епидемии, прокарването на железницата под града. Допълнително привлеченият документален материал изяснява кои са хората, оставили своите имена, каква роля са играли в живота на Велико Търново.

Голямата дървена врата има функционално значение и днес. Надписите върху нея могат да се видят в по-голямата си част по всяко време от преминаващите по улиците "Патриарх Евтимий" и "Индустриална" и по Владишкия мост. Къщата, останала единствена по тази улица с непроменена фасада, и старата врата с надписите създават непринудена асоциация за миналото. Те са частица съхранена историческа памет. Цяло щастие е, че къщата не бе подложена на задължителна "реставрация и адаптация", т.е. да бъде построена наново.

Това е първата публикация на този исторически паметник. Целта ни е да го разгледаме в тясна връзка с къщата, в която се намира, с махалата и нейните жители.

Голямата дървена врата има размери 1,55/1,80 м. Тя е тежка, масивна. Състои се от стара врата с надписи и от ново грубо допълнение с две нееднакви дъски от друго дърво с размери 28 и 7 см. Разширението е удовлетворявало нуждите на дюкяна /магазина/ за вкарване на по-големи бурета и каци. В много голяма степен обаче то нарушава първоначалната стегнатост на вратата. Върху разширението няма изрязана информация. Като имаме предвид, че последната година от хрониката е 1924, то определено можем да твърдим, че разширението е станало през 30-те, а най-вероятно през 40-те години.

Непосредствено пред голямата врата има друга с много по-лека конструкция /от шперплат/, тип джамлия. Поставена е вероятно през 20-те години. Стъклата ѝ са събрани в каре 80/80 см. Именно през остъклената ѝ част по всяко време могат да

бъдат четени повечето от текстовете на хрониката. Джамлията врата по-късно също е била разширена, но много по-удачно откъм закачващата се страна посредством допълнителна дъска. Тя може да се отваря без нея и заедно с нея след като бъдат освободени резетата в горния и долния край.

Безспорно предмет на нашето проучване са връзаните с нож, издраскани с гвоздей или друг остър предмет информации върху оригиналната стара дървена врата. Тя се състои от 5 чамови дъски-талпи с дебелина 3 см, поставени една до друга, така че всяка от тях се откроява. Откъм улицата те са плоски. Отвътре всяка дъска се допира до другата с леко връзан перваз, широк 1 см. Петте дъски образуват обща плоскост с ширина 1,20 и височина 1,80 м. Съединяват се откъм вътрешната страна по цялата ширина на вратата с 3 напречни кушака с размери 1,20/0,18/0,05 м със скосени външни ръбове за предпазване при по-силно съприкосновение с тях. Дъските са закрепени за кушаците чрез 10-12-сантиметрови железни гвоздеи с големи плоски глави. Те са набивани откъм лицевата страна в три редици хоризонтално по два на дъска и завършват с двусантиметрова завивка върху кушаците.

Средният кушак има удължение от 12 см и в него е направен отвор. Той е основата на заключващата се част на вратата. В отвора влиза голям железен гвоздей с халка. Той е забит в масивна носеща дървена колона. Застопорява се с друг 19-сантиметров гвоздей с топчеста пиринчена глава, завързан на железен синджир. Отвън вратата се затваряла с резе /мандало/, което е останало на старото си място, без да има повече никакви функции. При разширяването на вратата откъм заключващата се част от вътрешната страна са заковани 3 допълнителни кушака без скосени външни ръбове, които започват над старите и ги застъпват на 10 см. За да пасне отворът на средния удължен кушак със старото стабилно застопоряване, вратата е леко повдигната в този край и подрязвана отдолу откъм закачването ѝ на големите железни куки.

Вътрешната страна на вратата е боядисвана само веднаж със сивосиня блажна боя, а лицевата - три пъти с бяла, резедава и бяла блажна боя. Последната замазка е лека, но резедавата е положена особено старателно дори вътре в изрезките. Поплитките и издрасканите с остър предмет са значително заличени, а по-дълбоките се открояват ясно, сякаш са нарочно боядисани с резеда, тъй като последната бяла замазка не влиза в тях. Поради това разчитането на текстовете върху самата врата е много затруднено, на места почти или напълно невъзможно. Много по-добре те се разчитат на снимките, направени с прецизна фотоапаратура от г-жа Янка Кюркчиева, специалистка по научна фотография. На снимките, разглеждани със силна лупа, се установи, че под видимите добре връзани текстове на места има други по-ранни и с по-ситни букви и цифри.

Хрониката върху старата дървена врата е разхвърлена по цялата ѝ плоскост без спазване на определен ред. За това в голяма степен е оказало влияние неудобството да се издълбават букви и цифри върху вертикална плоскост поради твърдостта на дървото и наличието на места на чепове. Повечето текстове са нанесени, без да бъде смъквана вратата, а други, особено последните, които са ниско долу в десния ъгъл, са явно издълбани при смъкната врата.

Има два начина на публикуване на надписите: 1/ по дъски и сектори и 2/ да бъдат подредени по хронология и тематика. Неформалният подход към този интересен исторически паметник изисква преди всичко той да бъде поставен във времето и пространството. Само по този начин може да даде много по-голяма информация и ще заеме своето място сред останалите документални материали от епохата.

Най-ранният надпис, който е добре открит, е разположен в средата на третата дъска и респективно на самата врата. Той гласи: "МИХАЛ НИКО", под него е годината "1829". Не може да се каже, че днес е лесно да разгадаеш една личност само по името, издълбано върху дървена врата. Местоположението му обаче подсказва, че това е може би човекът, за нуждите на когото е построена къщата. Тръгвайки по този път на мисли, беше потърсен допълнителен документален материал от старите кодекси на Търновската митрополия, спомени, предания и направени аналогии.

В края на XVII и началото на XVIII в. млади българи усвоили кожарството /табачеството/ в турските табакхани от татък Царевец и започнали да отварят свои по десния бряг на Янтра в Долната махала, където течението е по-силно и бързо отнася нечистотиите¹. Новите къщи с табакхани били построени от двете страни на улиците "Ксилифорска", "Патриарх Евтимий" и "Индустриална" /днес "Иван Асен II"/, като се почне от завоя срещу Лобната скала до този при югоизточния ъгъл на Трапезица. Строителството се засилило след 1815 г., когато размириците и войните в Турската империя поутихнали, и най-вече след реформите на султан Махмуд II от 1826 г. Новият стопански подем се изразявал преди всичко в бурното развитие на занаятите, а оттам и на търговията, свързана с тях. Ускорител на промените бил демографският процес. Много млади хора от Балкана и селата се насочили към градовете, които предлагали работа и възможност за изява на творческите им възможности. През тези години старата българска столица станала притегателен център, още повече че през 1827 г. турското правителство направило в Търново големи поръчки за нуждите на армията². Кожарството в Долната махала, което произвеждало различни кожи за обувки, получило силен тласък. В тази връзка

до Кримската война /1853-1856/ почти всички къщи тук били престоени или приспособени за нуждите на кожарите.

Табашките къщи били обикновено на два ката с големи открити чардаци за сушене на кожите. В Душевно завещание на Смил Тодоров от Долната махала се описва една такава къща. В долния кат имала ерсобасъ /стая на земята/, маазъ, табакхана, дървник, пещник и малко ачик двор, а на горния - пруст, соба, хашево, хаёт /сундурма/ и чардак³. Познавах добре тези къщи. От тях в оригинал остана само една - най-представителната, която може да се види и сега, притежание на заможния и много уважаван навремето Велеолу.

Къщата, в която е запазена хрониката върху дърво, не прилича на нито една от околните табашки къщи, в т.ч. и на внушителната по своя обем къща на Велеолу. Първо, тя заема твърде централно място - точно срещу Владишкия мост, който до 1935 г. е бил единствен по най-пряката пътна комуникация от Търново за Г. Оряховица през Арбанаси. Пред нея се оформя малко кръстовищно площадче, което свързва Владишкия мост с трите улици по десния бряг на Янтра. Къщата доминира с леката си елегантна плоска фасада, разчупена по хоризонтала с два балкона. До построяването на съседната къща на Тодор Аврамов след Освобождението тя изглеждала като бял лебед над значително по-ниските и схлупени табашки къщи. Строена е за човек, който не е занаятчия и никога не е била занаятчийска къща, защото не е удобна за такава цел. В същото време тя има голям дюкян /магазин/ с размери 7/14 м, надеждно охраняван от въпросната стара дървена врата. Състои се от две помещения - предно и вътрешно, което подчертава неговия търговски характер.

Дюкянът обхваща цялата квадратура на къщата в долната ѝ част. Ревниво е отделен само 1 м за вход към горните два етажа. Стълбата обаче толкова бързо се вдига във височина, че търговското помещение губи само около 1,5 кв. м. Подът му е настлан направо върху пръстта с дървени дъски талпи, които не са подменяни. Няма влага нито в предното, нито във вътрешното помещение, въпреки че те са изцяло каменни.

При разширяването на канала и други ремонтни работи се установи, че основите на къщата лежат върху средновековни зидове, запазени на височина от 0,7 до 2,5 м с антисейсмично пилотно фундиране, т.е. с подложка от ломени камъни, заляти с хоросан⁴. На половин метър под пода на дюкяна започва дренаж с големи каменни плочи, минава зад къщата, която е опряна до покрива си към изкоп с денивелация от 15 м. Въпреки това няма следи да е имало някога влага. В терасното помещение върху дренажа, във втория дренаж има вградена ниша, където се намират останки от отпаден канал, пресечен при строежа на Т. Аврамовата къща, след което е построен друг. Носещата

конструкция е изцяло от масивно дърво с диагонални подпори, добра връзка между гредите, силно олекотени два паянтови етажа и покривна конструкция. Теренът зад къщата е укрепен от три тераси с подпорни зидове, признати също като антисеизмична техника. Може би точно заради това от 1822 г. досега тя е издържала на много земетресения.

Жилищните етажи са просторни и светли. Спалните са с размери 4,4/3,5/2,4 м. Лицевите им външни стени са изцяло остъклени и чрез насрещни прозорци дневната светлина прониква в другите вътрешни помещения и закрити чардацисалони. Дори и днес в тази къща се живее приятно. Два леки балкона създават удобство и настроение. Долният е по-къс, за да не прихлупи входа на най-съществената търговска част на сградата и да не закрие светлината, която идва от прозореца над голямата дървена врата дори и когато е затворена и кепенците вдясно от нея са спуснати. Всичко в къщата говори за култура на бита - вградени гардероби, шкафове, миндерлъци, симетрично и кокетно оформени еднокрили и двукрили врати, които обемат цялата височина на помещенията и създават чувство за свобода и простор. Архитектурата на къщата доказва, че тя е строена за нуждите на заможен човек, на търговец, при това с изискан вкус и култура, може би не най-богат, но не и дребен търговец. Приемаме, че това е Михал Нико, тъй като има достатъчно данни за това.

Кой е Михал Нико? Освен на посочената дървена врата името му се споменава на два пъти и в Стария търновски църковен кодекс /1824/, както и името на брат му Тодор Нико, известен и уважаван лясковски чорбаджия /1822/. Според преданието, разказано от Н. П. Шишков на П. А. Стойчев, те са синове на горнооряховския поп Нико и Ана. Техните имена също се срещат на Друг търновски църковен кодекс /1822/⁵. От внимателното преглеждане на всички документи в църковните кодекси се вижда, че занаятчиите са записани с професията си /табак, папукчия и т.н./. Посочени са и чорбаджиите. Една част от имената са неопределени по професия. Като имаме предвид търновските имена, които са проучени и са на известни за времето си търговци, можем да предположим, че в повечето случаи без определение са визирани имена на търговци. Следователно по косвен път можем да предположим, че Михал Нико е търговец.

Той живеел в Г. Оряховица. През май 1824г. на два пъти вземал заем от църквата "Апостол Петър" - 150 и 180 гроша. По същото време със заем към църквата "Св. Богородица" в Г. Оряховица са задължени поп Нико - 100 гроша, починал вероятно наскоро след това, защото е упомената и вдовицата му Ана, взела заем от 250 гроша⁶. Въз основа на тези данни и преданието предполагаме, че Михал Нико е горнооряховски търговец. Твърде

вероятно е той да е потомък на преселници от арбанашките земи, тъй като както брат му, така и той живеели в махали, в които са документирани компактни групи от това население. Името му също се отнася към тези преселници⁷. Заедно с други търновски, арбанашки и горнооряховски търговци той излизал по няколко пъти годишно с търговски кервани. Развитието на нов български отрасъл в определен район на Търново създава великолепни условия за успешна търговия - доставка на сурови кожи за занаятчиите и други необходими стоки за производството и бита, както и за износ на търсените в Европа и по цялата Турска империя обработени кожи за обувки. Михал Нико купил стара къща на най-удобното за целта място в Долната махала. Тя била съборена, но основите ѝ запазени и върху тях била съградена новата къща, съобразена с всички изисквания и нужди на нейния стопанин.

Какво ни дава основание за горните изводи. По-внимателното вглеждане със силна лупа около името на Михал Нико с цел да бъдат обяснени изписаните във вертикал цифри 7 и 8 пред годината 1829 се оказва, че цялата трета дъска е своеобразен търговски летопис. Разчитат се добре датите от 1822 г. насетне по дни, месеци и години, а след тях и откъслечни думи на български, гръцки и италиански език. По всичко личи, че този потомък на преселници от арбанашките земи вече е натурализиран българин, който добре владеел и двата основни езика, необходими тогава за успешна търговия. Някои думи в началото "купих", "построих", "отворих" към дати от 1822 г. подсказват, че къщата е строена именно през тази година. Разходите по нея са го принудили да ползва заем през май 1824 г. от горнооряховската църква "Апостол Петър". Други като "донесох", "сахтяни", "налима", "метра", "сатен", "гроша", "мегали" подсказват в определена степен вида на стоките - кожи, плат, сурова коприна. Трети посочват пътя на търговеца: "ходих", "визите", "Пиза", "Истамбул", "Бруса". От надписите може да се каже още колко пъти в дадена година е излизал със стока - 1822 г. 4 пъти, през 1823 г. - 5 пъти, през 1824 г. - 3 пъти и т. н. , както и по кое време - пролет и най-вече есен /септември, октомври и ноември/.

По дължината на дъската се разчита съвсем ситно написаното "Роден 1775 г.". Вероятно тази информация се отнася също до Михал Нико. Наблюдавайки внимателно наслоените текстове, може да се предположи, че ако търговската информация принадлежи лично на Михал Нико, т. е. е дело на неговата ръка, то видимият с невъоръжено око надпис "Михал Нико. 1829" е направен по-късно от друг човек. Това е така, защото, първо, той е върху търговския летопис и в известна степен го заличава и, второ, доколкото това може да се каже при връзване на букви, показва различен почерк, който характеризира автора му като човек със значително по-ниска култура. Вторият надпис по всяка

вероятност означава, че в посочената 1829 г. Михал Нико е починал или е напуснал града. По това време много търговци, потомци на арбанашки преселници, се преместват в Свищов, Брашов и Букурещ.

Около тези текстове възникват още два въпроса. Първо, вратата била ли е изцяло открита към улицата, или е имало както сега друга предпазна врата. Наличието на мандало, което се застопорява отвън, при това твърде изтрито, което означава употребявано, показва, че друга врата не е имало. Тогава какво е целял търговецът с тази открита пред погледа информация, която макар и ситно написана с остър предмет се четяла от всеки грамотен, преминал по улицата. Може би съобщава, че е на поредно пътуване или е своего рода реклама за това какво и откъде внася и изнася. Но засега, докато не се намерят и други сведения, не би могло да се каже нещо повече за Михал Нико, нито пък да се уточнят детайли за обичайните похвати на тогавашните търговци, начин на поведение и действия.

Следващата информация, написана съвсем ситно по дължината на 4-а дъска, гласи: "1837 г. чума" и малко по-нагоре "1844 холера". За тези особено тежки масови епидемии през посочените години съобщава и д-р Димитър Ив. Папазов. И в двата случая почти всички българи напуснали града. Турското население поради фанатизма си останало и дало много големи жертви⁸.

Вниманието ми беше привлечено от самотно изрязаната с нож без информация година 1873. Разглеждайки с лупа около нея, се оказва, че тя е заличила в голяма степен по-ранен текст. Сравнително добре се чете "зімлітресение" Под него откриваме молитвена фигура с много слаба диря. Същата е използвана в текста за земетресението от 1913 г. Какво представлява тя?

Знае се, че според църковния канон кръстът символизира равновесието, хармонията на действащите в света основни сили. В нашия случай кръстът е силно раздвижен с две дъги отдолу и отгоре. Дясното рамо е сякаш разкъсано. От вертикала в посоката, символизираща разрушителните сили, в лек диагонал излизат две лъкатушни линии. Между тях като че ли зее пропаст, разцепена земя. Лявото рамо е счупено през средата под прав леко заоблен ъгъл в посока нагоре по линията на духовността - като пречупения човешки дух пред страха от разрушителната сила, която действа в момента. В този си вид кръстът придобива формата на Х, който символизира нарушеното равновесие на силите заради човешките прегрешения. Около кръста, по посока на православния кръстен знак, четем θ - отгоре, ω - отдолу, IC - вдясно и XC вляво, а вътре под рамената -N - вдясно и K - вляво, т.е. "Теос Исус Христос Ника" или "Божествений Исус Христос Победител". Това е най-силната молба, молитвена формула към Бога за връщане на равновесието на силите, което е спасение за хората. В подкрепа на това е и изписаната вдясно от него молба:

"Богородице, помилуй нас". Вляво във вертикал са нанасяни трусовете. Тези цифри предхождат основната информация. След 13-ия има въпросителен вероятно в смисъл на докога или какво става и веднага е добавено "п/ъти/ друга и клати". Вляво от знака трудно се разчита датата "18...184/8"/ или 9. И подпис "Л/упо/ Михал", който вероятно е наследник на Михал Нико. Според януарския миней на църквата "Св. Архангели" в Арбанаси земетресение е имало на 18 януари 1849 г.

По-надолу има още ситен и слабо различаващ се текст. Вляво след продължително наблюдение се разчита "...вода...за/ля/...", а вдясно на по-горния ред "...изду". Може да се предположи, че след земетресението е имало силен вятър или ураган, последван от наводнение. И отново няколко пъти "IC XC". Голяма беда е сполетяла града през юли 1848 г. и януари 1849 г. с холера и земетресение.

Следващото природно бедствие е през 1858 г. Информацията за него е добре връзана и се чете отлично: "1858", под нея "лун 16-де". На третия ред - "на. Вуда-" и вляво на четвъртия - "та". Знакът стрелка, насочен към отварящата се част на вратата, замества вероятно думата "влезе", а може да означава още "влезе до тук", т.е. на 1 м височина. Това е напълно възможно, като имаме предвид, че и по-късно неведнъж водата е навлиerala в този дюкян на същата височина, въпреки че къщата отстои на разстояние около 30 м и на 8 м височина от нивото на реката. Това означава, че всички къщи по ул. "Ксилифорска" и по-голямата част от ул. "Индустриална" са били залети от буйните води на Янтра. Наводненията причинявали големи материални, а понякога и човешки загуби. Под информацията стоят полузаличените инициали "З.Д."

Оказва се също така, че годината 1873, връзана на вратата, също не е самотна. Под нея се разчита "14/17/лун. Вудата доди...".

Следващото голямо наводнение било през 1897 г. То било още по-страшно. Водата дошла на два пъти в продължение на 14 дни. Информацията за това природно бедствие е написана на две места. В средата на втората дъска четем: "1897 г.", под нея - ".май 27 де/н/, вторник, 14 /часа/". На третия ред - "водата is" и подпис под тях ТЛІМАТА /"Томата"/, изрязан не особено удачно. Като цяло надписът е ясен, но показва ниска езикова и писмовна култура. Прави впечатление знакът "is", който може да се обясни само със следващия по хронология текст. Същата ръка е започнала да изрязва добавка към горното съобщение. Над "1897 г." четем "II-рата", отдолу вероятно е "вода", но сега се вижда само буква "д". Изглежда, че мястото е било недостатъчно. Можем да предположим още, че когато Томата изрязвал новата информация, се е случило нещо изключително, неочаквано и страшно, което го е прекъснало. Това потвърждава другият текст, издълбан изцяло на ново място /4-а дъска/. Той гласи: "Най-

голѣмата вода дето саб./ори/ мосѣта дойде на 1897г., 9 юний". Отдолу се е подписал "Н. П. Шишков" /Никола Прокопиев Шишков/.

Въз основа на данните от второто съобщение знакът "is" може да означава, че водата е повредила или силно разлюляла моста. Когато Томата /кожарски калфа/ изрязвал второто съобщение, силен воден талаз с дебел слой плаватак и дървета, както обикновено приижда Янтра, с трясък свлякъл цялата дървена конструкция, завъртял я и я понесъл. За това разказват в спомените си стари хора, очевидци на страховитото бедствие¹⁰. Навярно водата е навлязла отново в дюкяна, защото, за да се вдигне дървената част на моста, тя трябва да е вътре на височина 1 - 1,5 м.

В общинското управление имало пълен доклад по това природно бедствие, но той изгорял заедно с цялата архива. Владишкият мост създавал големи главоболия на градската управа главно поради липса на средства¹¹. За две години той бил ремонтиран със съдействието на строителите на жп линията. Водата попречила на строежа и на жп мостовете и забавила работата по тунелите. Тя вдигнала и скелето на майстор Стоян Герганов за строежа на железния виадукт /наречен по-късно Стамболовия мост/, който бил част от железопътните съоръжения¹².

Прокарването на железницата под града било голямо събитие. То е отразено и на старата дървена врата. Информацията е изрязана от собственика на къщата Прокопи Иванов Шишков. Преди да се спрем на нея, ще се опитаме да представим фамилията Шишкови.

Сведенията за природни бедствия през 1848 г. са от потомък на строителя на къщата Михал Нико Лупо Михал. В 1858 г. инициалите "З.Д." показват, че къщата има нов собственик. Фамилията Шишкови се настанява в нея след 1878 г. Първи в града се установява Никола Шишков. Неговият син Тодор Н. Шишков /1833-1896/ е известен търновски културно-просветен деец. През 1861-1865 г. той учил в Колеж дьо Франс при Сорбоната в Париж. След това учителствувал, бил преводач, публицист, автор и съставител на учебници и сборници с учебна цел. През 1872 г. открил в Търново първото у нас частно търговско училище, а от 1874 г. станал главен учител на търновските училища¹³. От същия род били търговците Илия Андреев Шишков и Михаил Шишков¹⁴. Синът на Тодор Н. Шишков докторът на юридическите науки Петър Т. Шишков е известен търновски адвокат, член на Национал-либералната партия и Конституционния блок в града /1921 г./¹⁵.

По-малкият брат на Никола Шишков Иван купил къщата срещу Владишкия мост и се занимавал с търговия. Неговите синове

били буйни младежи, с природна интелигентност и хубава външност. Най-големият Иван Иванов Шишков участвал в Руско-турската освободителна война в състава на 1-ва дружина на Българското опълчение. На 26 ноември 1878 г. бил приет в Софийското юнкерско училище и завършил успешно с първия випуск. Служил като офицер в Българската земска войска, а след това в различни военни части¹⁶.

Николи Иванов Шишков бил опълченец в 8-ма дружина през 1877-1878 г. След това си построил собствен дом през три къщи от бащината на същата улица. Занимавал се с търговия и кожарство. След Кримската война /1853-1956/ табаците в Долната махала постепенно попаднали под зависимостта на търговско-лихварския капитал. Първоначално с финансирането им по краткосрочни договори се заела търговската фирма на хаджи Николи хаджи Димов Минчоолу и Евстати хаджи Николов Селвели /1841-1865/. В качеството си на кредитори те били и едни от главните свидетели при покупко-продажби и делби на имуществото на кожарите¹⁷. Обработените кожи били изнасяни за Виена през свищовското пристанище. След него фирмата престанала да съществува, а от 1865 г. с финансирането на кожарите се заел хаджи Славчо хаджи Паскалев. Той успял да подчини целия табашки еснаф. Около и след Освобождението, когато той се оттеглил, на преден план излезли Николи Ив. Шишков и Тодор Ив. Ваневски, негов съсед на долната улица /"Ксилифорска"/. Те често ходели по търговия до Русия и Виена, но към края на века фалирали. Николи Шишков се заел само с кръчмарство¹⁸.

По време на най-голямото си влияние Николи Шишков заедно с брат си Прокопи, по-будните кожари Никола Х. Шанов, Еню Трифонов и учителите от местното училище Панайот Бечев, който живеел на ул. "Ксилифорска", и Петър П. Генков основали инициативен комитет за преименуване на Долната /Табашка/ махала в Асенова. Комитетът заседавал в манастира "Св. Троица" през пролетта на 1890 г. Било изработено мотивирано предложение до Народното събрание. След около месец то вземало исканото решение не без подкрепата на търновци - Ст. Стамболов, С. Муткуров, Г. Живков, П. Славков и други. През юни решението било утвърдено с царски указ¹⁹. Двамата братя вземали дейно участие и в изявите на махлянското читалище "Трапезица".

Прокопи Шишков също се записал за опълченец, подпомагал руските военни в града, но понеже бил 16-годишен, не го включили в дружините. Участвал в Сръбско-българската война. От него са запазени снимки, тетрадка със спомени, две саби и офицерска нагайка, вероятно от брат му²⁰. Прокопи Шишков бил кръчмар²¹ и известен търговец на кожи. Имал собствена каруца, с която обикалял по търговия из селата. Притежавал лозе в

Арбанаси, място с колиба в м. Дервента. От първия си брак имал три деца - Никола, Симеон и Бинка²². Към 1908 г. се оженил повторно за Бонка, от която нямал деца. Тя била още твърде млада, наскоро завършила Стопанско училище. Произхождала от бедняшко семейство и я примамили парите и къщата му. До края на живота си Прокопи Шишков си останал колоритна личност, жив, пъргав, с остър ум и леко чувство за хумор. За него твърде пестеливо разказва Стефан Мокрев в романа си "Зората иде"²³.

Прокопи Шишков е издълбал върху старата дървена врата информация по строежа на жп линията, мостовете и тунелите във В. Търново. Лаконично и точно, с чувство за историческа значимост съобщава: "1897, ноември 2-и. Започна са и тонела под В. Търново. П.И.Ш.". В полето пред инициалите му има по-ранни надписи от 1837 и 1844 г., за които стана дума по-горе. На 5-а дъска срещу горния надпис е добавил: "На 2 май /1898/ подбиха тонела". По-надолу съобщава: "1897, ноември 19, започна са и тонела Света гора. Нощя на линията са чуй ячене". Под него е написано: "1897, 9 декември, почнаха и моста на ж.п.линията, съборен от водата". Отдолу четем: "1900, май 2, искараха ги и двата тонела". След това: "1900, септември 2, пристигна царя с ма/йка си/". Строежът завършва през същата 1900 г. с голямо тържество. На вратата е написано: "1900, октомври 8, освети са железницата". На този ден влизат експлоатация всички железопътни съоръжения в т. ч. и Железният виадукт /Стамболовият мост/. Тези дати почти не могат да бъдат намерени другаде и са малко известни. Вероятно в отделни броеве на излизалите тогава вестници има някои информации, но поне тези, които са запазени в нашия град, не са от тях. Според спомените на стари търновци посрещането на първия влак на 8 октомври 1900 г. извело целия град на двете гари. Едни поглеждали железния кон със страх, а други - с възторг и надежда²⁴. Под всички гореизброени текстове стоят инициалите на "П.И.Ш." /Прокопи Иванов Шишков/. Той умира около 1920 г.

На старата дървена врата са отбелязани и поредицата природни бедствия през 1913 г., които са съсипителни за града. На четвърта дъска за втори път виждаме зловещия знак, символизиращ земетресение, но много по-ясен, по-голям и открит. Текстът е силно повреден, но е с по-едри букви и разчитането му се облекчава както от това, така и от сведенията, които са останали /писмени и устни/ за всичко, което е сполетяло града през тази година. Според инициалите той е писан от Константин Христов, табак.

В диагонал наляво от знака четем: "17 п/ъти/". Отдолу по цялата ширина на дъската е издълбана датата: "11 ч/аса/, 1 юни 1913 г.". В пространството наляво от знака и датата е отбелязван всеки трус. Ужасът, жертвите и разрушенията по време на земетресението от 1913 г. са предадени покъртително в

известния роман на търновеца Стефан Мокрев "Зората иде"²⁵. Под съобщението за земетресението е добавено "...урагана", "непоносима жар...". Според спомените земята не можела да се укроти няколко дни. В същото време настъпили големи горещини. Термометрите показвали 43-44 до 45 градуса. Хората се задъхвали от страшна жега. На петия ден черни облаци скрили огненото слънце. Извил ураган, който довършвал разрушенията на земетресението. Последвал пороен дъжд, който се излял безмилостно върху бездомните и изплашени хора. По-надолу на вратата четем: "...го/ляма/ вода...", т. е. реката отново е излязла от бреговете си и заляла махалата. Хората тичали обезумели по улиците, търсели се един друг и викали: "Отиде ни Търновото! Отиде ни хубавото Търново!". Повече от две трети напуснали панически града. Само няколко дни след това се появила холера. По калдъръмените улички зловещо потраквала закритата каруца с умиращи и умрели. С много болка отново Прокопи Шишков издълбал на вратата на дюкяна си: "О, Боже, и холера!". Следват няколко пъти "IC XC" и "Помилуй, пресвета Богородице!".

Последното съобщение върху старата дървена врата е за наводнение. То гласи: "От всички води на 29 август 1924 г. през ноща дойде най-голямата вода и сабори моста". Под него "30.VIII.1924 г." и подпис "П.К.Данов от гр. Ловеч". Подписаният е наемател на дюкяна след смъртта на П. И. Шишков, а от 1939 г. го поема Панайот Анастасов Стойчев, който купува къщата през 1945 г.

Наводнението от 1924 г. е много тежко за занаятчиите табаци. Това са тежки следвоенни години. Те едва могат да започнат отново работа. Завърнали се от фронта, намират съсипани, изоставени работилници, измъчени от глад и тормоз жени и деца. Без капитали те не можели да противостоят на тенденцията на фабричната обработка на кожите и били принудени да водят жалко съществуване, да станат наемни работници или да променят професията си, за което шансовете им били почти минимални. Наводнението през 1924 г. съсипало и къщите им. Те могли само да наблюдават как през счупените прозорци и врати водата измъква вещите им. Мнозина в отчаянието си се хвърляли в мътната вода да ги ловят. Някои се издавили в борбата с водната стихия. Цялата редица къщи по улиците "Ксилифорска" и "Индустриална" непосредствено до реката се срутили. Били пометени воденицата срещу църквата "Св. Георги" и военната мелница под църквата "Св. Петър и Павел".

Наводнението от 1924 г. поставя общината пред тежък проблем. По това време нараства все повече превозът на стоки през Арбанаси към жп гара Г.Оряховица. Появяват се и първите автомобили в града. През декември 1928 г. Комитетът за стопанско и културно повдигане на В. Търново поставя като една от главните си задачи построяването на нов каменен мост в

Асенова махала и шосе, което да не може да бъде заливано от реката²⁶. Ремонтираният Владишки мост бил пригоден повече за пешеходци. Дървените греди тракали много силно, когато по него преминавали каруци и автомобили²⁷. След търг строежът на новия каменен мост бил поет от банката на Косю Сарънедялков /днес в сградата се помещава Строителна банка АД/. Основният камък бил положен тържествено на 15 юни 1930 г. в присъствието на министъра на строежите и благоустройството проф. Г. Данаилов и други официални гости²⁸. През 1991 г. Минка Смилова, съпруга на окръжния управител /1930-1934/ Дончо Смилов, беше любезна да предостави интересна снимка - етап от строежа на моста в Асенова махала. Мостът е завършен през 1935 г., но непредвидени разходи по него довеждат К. Сарънедялков до фалит.

Поредицата от изключително тежки природни бедствия през 1913 г. се оказали съдбоносни за по-нататъшното развитие на В. Търново. Разрушен и опустошен, градът бил напуснат завинаги от повече от една трета негови жители, които се преселили в околните села и в други градове на страната. Последвали Междусъюзническата и Първата световна война, голямото наводнение от 1924 г., което за втори път съборило Владишкия мост и съсипало болшинството от занаятчиите табаци. Страшен ураган унищожавал и рушил на 5 август 1932 г.²⁹. Едва през втората половина на 30-те години В. Търново започва да се съвзема, но вече изпреварен от други градове, загубил значително своето влияние и роля в стопанския, политически и културен живот на страната.

При проучването на летописа върху старата дървена врата първоначално правеше впечатление, че тя не отразява нито едно от големите политически събития - въстания, войни и други. За периода до Освобождението на България това беше сравнително лесно обяснимо - надписът е твърде открит и пред погледа на всички. Тъй като политическите събития са свързани главно с борбата за национална независимост, по съображения за сигурност нито един от информаторите българи не ги е отразил. На основата на тази констатация предизвикваше известно любопитство великолепно изрязаната стреляща пушка в средата на 4-та дъска, непосредствено под информацията за второто прииждане на р. Янтра през 1897 г. Тя някак си не можеше да се свърже с наводнението.

Ако изобразената пушка не е от 1897 г., би трябвало да се установи по-рано или по-късно е врязана. Тръгвайки по този път на мисли, вниманието ми беше привлечено от подписа на информатора /Н. П. Шишков/. Навсякъде подписите са под текстовете, а в този случай е на същия ред с датата на събитието. Започва почти в края на дъската и въпреки че е с по-дребни букви, продължава на съседната 5-та дъска. Това показва,

че под изрязаната информация от 1897 г. не е имало повече място, тъй като там вече съществувала друга информация и пушката е част от нея. По-внимателното разглеждане с лупа на пространството между изрязаната на вратата пушка и информацията за земетресението от 1913 г. се оказва, че действително там има текст, който обаче почти не може да се разчете. На първия ред вдясно под пушката много трудно се различава "Рус-", на следващия ред - "...ко...", по-надолу се вижда добре цифрата 77, а пред нея по-слабо - 8, т.е.877. Всичко това ни дава основание да твърдим, че единствената информация на старата дървена врата, която е свързана с политическо събитие, се отнася до освобождението на В. Търново на 7 юли /25 юни ст.ст./ 1877 г. Отдолу са инициалите Ст. Н. К. /Стефан Ненов Карагъзов/. Ако разшифровката на инициалите е вярна, възниква въпросът около Карагъзовите къщи. Според Т. Драганова къщата на Ст.Карагъзов - основател на първата фабрика в града за точене на коприна, се е намирала между конака и църквата "Св. Спас" и в нея е бил настанен ген. Й. В. Гурко, което е напълно възможно и логично. По данни на опълченеца Мито Анков ген. Й. В. Гурко е бил на квартира в Долната /Асенова махала/ в къщата на Карагъзов³⁰. Възможно е Мито Анков да греши, а също така Карагъзов да е имал две или повече къщи. Тук ние не вземаме становище по този въпрос, а само съобщаваме някои факти, като считаме, че те подлежат на по-нататъшно уточняване.

Освен че е отбелязано освобождението на В. Търново, върху старата дървена врата има информация, че в къщата са разквартирувани руски щабни офицери. Това са няколко надписа с графит, открити съвсем случайно при разглеждането на 1-ва дъска във връзка с текстовете от 1858 и 1873 г. Те са написани много ситно, почти по самия ръб и са леко размазани, така че на пръв поглед изглеждат като замърсена ивица, леко дъговидна, успоредно на ръба, над буква "i" и пред нея от външната ѝ страна. Имена на руски офицери трудно се разчитат и на 5-а дъска по дължината срещу стрелящата пушка. Отляво надясно по дъговидната ивица се разчитат "щ. к /щабс капитан/ Василиев", "п. /поручик/ Корсаков", "п. Ткачов", "щ. к. Лобановский", "корпусния началник щаб... Н. Д. Мет...", "17.7.1877 г." Под тях съвсем по ръба - "разквартированы в этом доме". От направените справки се оказва, че тези имена се срещат сред офицерите от щаба на 8-и армейски корпус, командван от ген. Ф. Ф Радецки. Знае се, че корпусният щаб е пристигнал в града заедно с княз Николай Николаевич на 12 юли /30 юни ст.ст./ 1877 г. Същият ден Предният отряд под командването на ген. Й. В. Гурко, който е в състава на 8-и корпус, потегля за Балкана. Във В. Търново се установява

квартирата на главнокомандващия на Дунавската армия с щаба на корпуса и остава тук в продължение на 24 дни³¹.

Възможно е на старата дървена врата да има още информации, които разширяват обхвата на летописа, и да не са забелязани при настоящото изследване. С положителност текст има над информацията за второто прииждане на р. Янтра от 1897 г., където едва се забелязва "1872 г.". Може да се предположи, че има надписи с графит на предната отсечка на 1-ва дъска, т.е. по дебелината ѝ, закрита при разширението на вратата. По всяка вероятност те могат да бъдат продължение на надписите по съседния ръб с имената на руски офицери, за които стана дума по-горе.

Летописът върху старата дървена врата в Асенова махала, разгледан заедно с къщата, в която се намира, и подкрепен от допълнителни писмени сведения, спомени и предания, дава възможност за някои изводи. Този оригинален, единствен по рода си досега във В. Търново, исторически паметник внася нови щрихи в проучването на произхода и формирането на търновските търговци като съсловие през XIX в., на структурата, посоката и времето на търговската им дейност. Налице са интересни податки за тяхната образованост, сравнително висока култура, самочувствие, бит и характерни нрави. Не само този исторически паметник, но и други потвърждават една лъкатушна и неустойчива професионална потомствена приемственост, резултат от ускорените икономически, политически и демографски промени на Балканите през този период. Разшифрованите инициали и допълнителни проучвания разкриват имена на хора, които вземат участие в стопанския, политическия и културен живот на В. Търново и страната през XIX и първата четвърт на XX в.

Надписите върху старата дървена врата в своята съвкупност са и една хроника върху дърво на масовите бедствия, сполетяли населението на В. Търново - епидемични болести, земетресения, наводнения, урагани. Тази хронологична поредица в известна степен обяснява някои спадове в броя на жителите на града, на неговия обществен и стопански живот. В определени моменти те оставят дори и твърде значими следи.

Собствениците, наемателите, съседите и други жители на махалата са хора, които, както показват редица документи, са участвали в една или друга степен в борбата за национално освобождение. Затова и посрещането на руските освободителни войски е заело определено място във вече съзнателно поддържания летопис. Трябва да отбележим, че засега друга такава информация не е намерена във В. Търново. Подобни има от Преображенския манастир върху шина /подпорка/³² и върху камък от къща в Плаково /сега в музея, експозиция "Възраждане и Учредително събрание"/.

Твърде интересна е хрониката за прокарването на железницата под града. Цялото сложно железопътно съоръжение вълнувало всеки търновец. Точно датираната лаконична информация, макар и от новата ни история, не се среща поне засега в други документи.

Старата дървена врата поднася разнообразна, твърде интересна, лаконична и точна информация за важни събития, които засягат и променят живота на много хора. Тя учудва с умението на различните летописци от няколко поколения да съчетаят точната датировка с най-същественото от събитието и да намерят най-подходящите ясни, кратки, прости и дори вълнуващи думи. Летописът, започнат явно от търговски подбуди, е продължен съзнателно. Това прави старата дървена врата ценен исторически паметник. Тя косвено съдейства и за проучването на отделни страни от народопсихологията, просветното и културно ниво, философията и нагласата на хората от миналия и първата четвърт на настоящия век.

БЕЛЕЖКИ

1. *Панайотова, К.*, Развитие на кожарството във В. Търново до Освобождението, Векове, N 6, 1975, с. 55-62

2. *Косев, Д.*, Лекции по нова българска история, С., 1951, с.42; НБКМ, ф.179, оп.1, а.е. 68, 623; ф. 179-а, оп. 1, а.е.515, 518 /Ориенталски отдел/. Поръчки на Търново за военни доставки

3. *Снегаров, И.*, Нов кодекс на Търновската митрополия, С., 1937, с. 130

4. *Квинто, Л.*, Сеизмозащита в строителството на средновековния Търновград, МПК, г. XXV, 1985, N 3, с. 19-23

5. *Снегаров, И.*, Старият търновски църковен кодекс, ГСУ, Богословски факултет, т. XI, 10, 1933-1934, с.25-26, док. 36

6. *Снегаров, И.*, Друг търновски църковен кодекс, Год. на университета "Св. Кл. Охридски" - София, Богословски факултет, т. XVIII, 2, 1941, с. 39-41, док.9

7. *Снегаров, И.*, Друг търновски църковен кодекс, с. 4-10;
В. Мутафов, Нови сведения за етнодемографския, социалния и стопанския облик на град Г. Оряховица през XVII век, ГМСБ, кн. XIII, 1987, с. 248-249

8. *Палазов, Д. И.*, Село Арбанаси. Лични спомени и събрани данни, сб. БАН, кн. XXXI, С., 1936, с. 66

9. Според Л. Квинто, археолог във Филиала на АИМ при БАН във В. Търново

10. Спомени на баба Севастии Ванева, записани през 1958г., когато е на 94 години

11. Великотърновски общински вестник, бр. 12, декември 1899 г.

12. Стамболовият мост и жп линията били проектирани от инж. Петко Попниколов от гр. Елена. Сега родната му къща е

реставрирана. Учил в Мюнхен и Дрезден. Бил е главен директор на железниците и кмет на София. Данните са по сведения на негови близки и на Историческия музей в гр. Елена. Железният виадукт е преименуван в Стамболов мост по повод решението на градската община за изграждане на парк "Ст. Стамболов" и негов монументален паметник на Света гора, които да завършват с алея на възрожденците на Боруна. Проектът е по идея на арх. Любен Тонев, публикуван в сп "Архитект" от 1906 г. Реализирането на проекта бил започнат с прокарването на алеи на Света гора и засаждането на различни декоративни дървесни видове и храсти. Бил прекратен поради смяната на управляващата Народнолиберална партия от Демократическата през 1908 г.

13. Бележити търновци, С., 1985, с. 182-184; ОДА - В. Търново, ф. 112, оп.1, а.е. 1, л.10-11

14. Снегаров, И., Нов кодекс на Търновската митрополия, с. 155; ОДА -В. Търново, ф. 90-к, оп. 4, а.е.1093

15. В-к "Мир", бр. 6399, 10 окт. 1921 г.

16. Българска земска войска, Сб. от документи /1878-1879/, С., 1950, с. 543

17. Снегаров, И., Нов кодекс на Търновската митрополия, с. 78, 81, 82

18. Великотърновски общински вестник, бр. 13, 31 дек. 1899 г.

19. Исторически музей-В.Търново,отдел Възраждане,инв. N 308

20. Панайотова, К., Дислокация на българските дружини в района на Търново през 1877-1884 г., Известия на Ист. музей - В. Търново, т. VI, В. Търново, 1991, с. 76

21. Великотърновски общински вестник, бр.13, 31 дек. 1899 г.

22. Договор за продажба на къщата от наследниците на Прокопи Ив. Шишков на Панайот Анастасов Стойчев, май 1945 г., личен архив

23. Мокрев, С., Зората иде, С., 1971 г., с. 114,126-127

24. Спомени на Мария Дьодева /баба Моли/, 94-годишна, и баба Люба Мирчева, 99-годишна, записани през 1960 и 1971 г.

25. Мокрев, С., пос. съч., с. 13-30

26. Общински вестник Велико Търново, бр. 39, 28 дек. 1928

27. По спомени на Панайот Анастасов Стойчев, роден и израснал във В. Търново /1907-1986/, собственик на къщата на Шишкови

28. Общински вестник Велико Търново, бр.9, 7 юни 1930 г.

29. Пак там, бр.6, 15 август 1932 г.

30. Спомени на Мито Анков за размирните години /1872-1879/ под редакцията на П. Начов, С., 1936, с. 103

31. Алфред Р., За спомен на героите от Руско-турската война, Пловдив, 1904, с. 41

32. В. "Велико Търново", 1969 г., Връзките на Велико Търново с Русия и Съветския съюз, откъси от документи

AN UNKNOWN CHRONICLE ON A WOODEN DOOR IN ASSENOV QUARTER OF V. TURNOVO

KINKA PANAYOTOVA

/resume/

In the old part of V. Turnovo, between the mediaeval fortresses of Tsarevets and of Trapezitsa, there lies Assenov quarter. Here along the right hand bank of the river Yantra, in 19th c. and up to the mid 20th. shoe leather was produced - a major export item.

A functional old wooden door with inscriptions is still preserved in a 19th c. house with an almost unchange facade and a rather specific antiseismic construction and drainage system. The meaning of the inscriptions is so far unknown. They were made in two different layers of a different depth of carving, laid across all the breadth and height of the door. As a whole they seem to be a peculiar chronicle about the activities of a merchant from Turnovo /1822-1829/, a chronicle about the calamities of the time - epidemics /1837, 1844, 1913/, earthquakes /1848, 1913/, floods /1848, 1858, 1873, 1897, 1924/, hurricanes /1848, 1913/. The only political event was the liberation of V. Turnovo from the Turkish domination on July, 7th, 1877. What is also important is the chronicle about the construction of the railroad tracks under the town /1897-1900/ and the opening of the railroad on October, 8th, 1900.